

५. जिल्हा प्रशासन

५.१ जिल्हाधिकारी

५.२ जिल्हा पोलीस प्रमुख

५.३ जिल्हा न्यायालय

असे प्रश्न तुम्हांलाही पडले असतील ना? जिल्हा परिषद हा पंचायती राज्यव्यवस्थेचा म्हणजेच ग्रामीण स्थानिक शासन संस्थेचा एक घटक आहे. परंतु आपल्या महाराष्ट्रात जिल्ह्याचे प्रशासन जिल्हा परिषदेबरोबरच जिल्हाधिकाऱ्याकडूनही केले जाते. संघशासन व राज्यशासन या प्रशासनात सहभागी असतात.

५.१ जिल्हाधिकारी

जिल्हा प्रशासनाचा प्रमुख जिल्हाधिकारी असतो. त्याची नेमणूक राज्यशासन करते. जिल्हाधिकाऱ्याला शेतसारा गोळा करण्यापासून ते जिल्ह्यात कायदा व सुव्यवस्था राखण्यापर्यंत अनेक कामे करावी लागतात. खालील तक्त्याच्या आधारे ती आपण समजावून घेऊ.

जिल्हाधिकारी			
शेती	कायदा व सुव्यवस्था	निवडणूक अधिकारी	आपत्ती व्यवस्थापन
शेतसारा गोळा करणे.	जिल्ह्यात शांतता प्रस्थापित करणे.	निवडणूक योग्य प्रकारे पार पाडणे.	आपत्तीच्या काळात त्वरित निर्णय घेऊन हानी रोखणे.
शेतीशी संबंधित कायद्याची अंमलबजावणी करणे.	सामाजिक स्वास्थ्य अबाधित ठेवणे.	निवडणुकीच्या संदर्भात आवश्यक निर्णय घेणे.	आपत्ती व्यवस्थापनाच्या यंत्रणेला आदेश देणे.
दुष्काळ व चाऱ्याची कमतरता यांवर उपाययोजना करणे.	सभाबंदी, संचारबंदी जारी करणे.	मतदार याद्या अद्ययावत करणे.	आपत्तीग्रस्तांचे पुनर्वसन करणे.

माहीत आहे का तुम्हांला ?

सामाजिक स्वास्थ्य राखणे का महत्वाचे असते?

समाजात असणारे मतभेद, तंटे आणि संघर्षाचे निराकरण शांततेच्या मार्गाने झाले पाहिजे, परंतु काही वेळेस असे न होता अशांतता निर्माण होते. त्यातून हिंसक घटना घडल्यास आपल्या समाजाचे स्वास्थ्य बिघडते. आपल्या प्रगतीला त्यामुळे बाधा निर्माण होते. सार्वजनिक मालमत्तेचे नुकसान होते. असे होऊ नये म्हणून जिल्हाधिकारी प्रयत्न करतो, पण नागरिकांनीही सामाजिक स्वास्थ्य टिकवण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.

तहसीलदार : प्रत्येक तालुक्यासाठी एक तहसीलदार असतो. तहसीलदार तालुका दंडाधिकारी या नात्याने तंट्यामध्ये निवाडाही करतो. तालुक्यात शांतता व सुव्यवस्था राखण्याची जबाबदारी तहसीलदारावर असते.

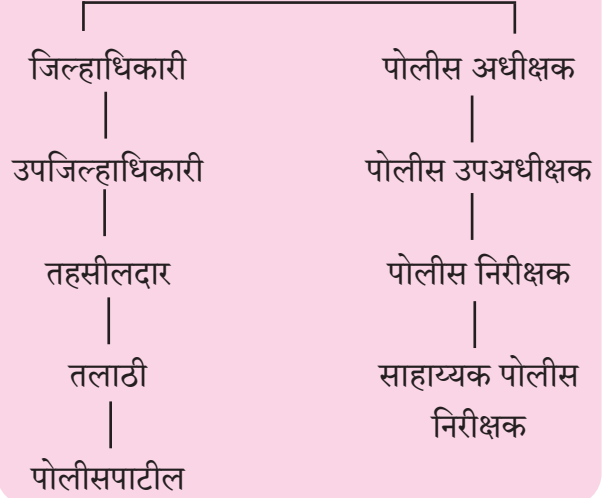
५.२ जिल्हा पोलीस प्रमुख

महाराष्ट्रात प्रत्येक जिल्ह्याच्या ठिकाणी एक पोलीस अधीक्षक असतो. त्या जिल्ह्याचा तो प्रमुख पोलीस अधिकारी असतो. जिल्ह्यात शांतता व सुव्यवस्था राखण्यासाठी जिल्हा पोलीसप्रमुख जिल्हाधिकाऱ्यांना मदत करतात. शहरात शांतता व सुव्यवस्था राखण्याची जबाबदारी पोलीस आयुक्तांवर असते.

पोलीस अधीक्षक पोलीस दलाची पाहणी करताना

जिल्हा प्रशासन

५.३ जिल्हा न्यायालय

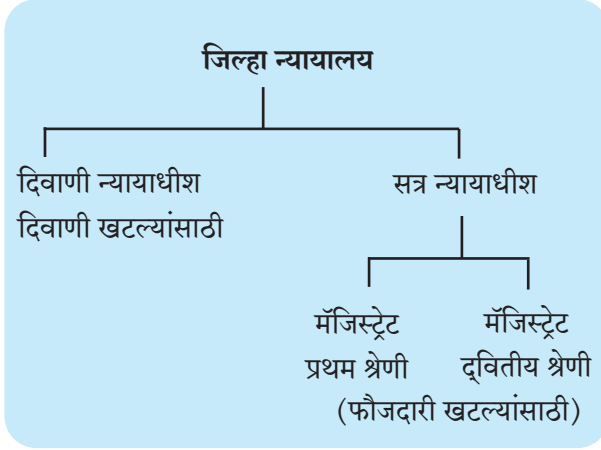
आपल्या अधिकार क्षेत्रातील तंटे सोडवणे, तंट्यात न्यायनिवाडा करणे आणि संघर्षाचे वेळीच निराकरण करणे ही कामे जिल्हा पातळीवरील न्यायालयाला करावी लागतात.

भारताच्या संविधानाने स्वतंत्र न्यायव्यवस्थेची निर्मिती केली आहे. न्यायव्यवस्थेच्या शिरोभागी भारताचे सर्वोच्च न्यायालय असते. त्याखालोखाल उच्च न्यायालये असतात. त्याखालोखाल कनिष्ठ न्यायालये असतात. त्यात जिल्हा न्यायालय, तालुका न्यायालय आणि महसूल न्यायालय यांचा समावेश होतो.

न्यायालयाचे कामकाज

जिल्हा पातळीवर असणाऱ्या न्यायालयाला 'जिल्हा न्यायालय' असे म्हणतात. त्यात एक मुख्य जिल्हा न्यायाधीश व अन्य काही न्यायाधीश असतात. जिल्ह्यातील वेगवेगळ्या खटल्यांची सुनावणी व नंतर अंतिम निकाल देण्याचे काम जिल्हा न्यायालयातील न्यायाधीश करतात. तालुका न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाविरुद्ध जिल्हा न्यायालयात अपील करता येते.

आपत्ती व्यवस्थापन

आपल्याला वेगवेगळ्या आपत्तींचा सामना करावा लागतो. पूर, आग, चक्रीवादळ, ढगफुटी, गारपीट, भूकंप, भूस्खलन यांसारख्या नैसर्गिक आपत्तींबरोबरच दंगली, धरण फुटणे, बाँबस्फोट, साथीचे आजार यांसारख्या आपत्तींना सामोरे जावे लागते. अशा प्रकारच्या आपत्तींमुळे लोकांचे फार मोठ्या प्रमाणावर विस्थापन तसेच जीवित व वित्तहानी होते. त्यामुळे पुनर्वसनाचे प्रश्नही महत्त्वाचे ठरतात. आपत्तींचा सुव्यवस्थित व शास्त्रीय पद्धतीने सामना करण्याच्या पद्धतीला 'आपत्ती व्यवस्थापन' असे म्हणतात. आपत्ती व्यवस्थापनात संपूर्ण जिल्हा प्रशासन यंत्रणा गुंतलेली असते. तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे अनेक आपत्तींची आता पूर्वसूचना मिळू शकते. उदाहरणार्थ, पुराची, वादळाची पूर्वसूचना देणारी प्रणाली विकसित झाली आहे. या प्रणालीमुळे धोक्याची सूचना मिळते.

हे नेहमी लक्षात ठेवा.

आपत्तीच्या काळात सतर्क राहणे आवश्यक असते. आपत्तीचा सामना करण्यासाठी व्यक्ती व विविध यंत्रणांच्या मदतीची गरज असते. त्यांच्याशी त्वरित संपर्क साधता यावा म्हणून आपल्या घरात दर्शनी भागात दवाखाने, पोलीस, अग्निशामक दल, रक्तपेढी इत्यादींचे दूरध्वनी क्रमांक नोंदवून ठेवावेत. आपल्या मित्रांनाही तसे करण्यास सांगावे.

माहीत आहे का तुम्हांला ?

महाराष्ट्रात अनेक अधिकाऱ्यांनी प्रशासनात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी प्रयोग केले. त्यांच्या या प्रयोगांमुळे नागरिकांना मिळणाऱ्या सेवेत सुधारणा झाल्या. परिणामी प्रशासनाबाबत नागरिकांचे मत चांगले होण्यास मदत झाली. त्यामुळे नागरिकांचा प्रशासनाला मिळणारा प्रतिसाद आणि त्यांचा शासनातील सहभाग वाढला.

(अ) लखीना पॅटर्न : प्रशासन कार्यक्षम व्हावे, नागरिकांना मिळणाऱ्या सार्वजनिक सेवा विशिष्ट दर्जाच्या मिळाव्यात म्हणून अहमदनगर जिल्ह्याचे तत्कालीन जिल्हाधिकारी श्री. अनिलकुमार लखीना यांनी प्रशासनात अनेक सुधारणा घडवून आणल्या. त्या 'लखीना पॅटर्न' म्हणून ओळखल्या जातात. कार्यपद्धतीचे प्रमाणीकरण, नियम सोप्या भाषेत लोकांना समजतील अशा पद्धतीने सादर करणे इत्यादी प्रशासकीय बदल करण्यात आले. लोकांची कामे एकाच छताखाली व्हावीत म्हणून त्यांनी 'एक खिडकी योजना' सुरू केली.

(ब) दळवी पॅटर्न : पुणे जिल्ह्याचे तत्कालीन प्रशासकीय अधिकारी श्री. चंद्रकांत दळवी

यांनी केलेल्या प्रशासकीय सुधारणा 'दळवी पॅटर्न' म्हणून ओळखल्या जातात. टेबलावर कागदपत्रांचे आणि फायलींचे ढीग साठवून न ठेवता त्यांचा त्याच दिवशी निपटारा करणे आणि निर्णय घेण्यात गतिमानता आणणे हे या सुधारणांचे उद्दिष्ट होते. हा पॅटर्न झिरो पेन्डन्सी (शून्य विलंब) म्हणून ओळखला जातो. निर्णयातील विलंब यामुळे टाळता आला. प्रशासन गतिमान बनण्यास त्याची मदत झाली.

(क) चहांदे पॅटर्न : नाशिकचे तत्कालीन विभागीय आयुक्त डॉ. संजय चहांदे यांनी केलेल्या

प्रशासकीय सुधारणांना 'चहांदे पॅटर्न' म्हणून ओळखले जाते. प्रशासन व सामान्य जनता यांच्यातील दरी कमी व्हावी, प्रशासनाचे लोकांप्रति असणारे उत्तरदायित्व वाढावे, विकासाच्या कामाचे प्राधान्यक्रम जनतेच्या सहभागाने ठरवता यावेत, यासाठी त्यांनी 'ग्रामस्थ दिन' योजना राबवली. प्रशासकीय अधिकारी आणि कर्मचारी यांनी एका ठरलेल्या दिवशी गावात जाऊन तेथील लोकांशी थेट संवाद साधावा व त्यांच्या समस्यांची सोडवणूक करावी यासाठी ग्रामस्थ दिनाचे आयोजन केले जाते.

स्वाध्याय

१ एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- (१) जिल्हा प्रशासनाचा प्रमुख कोण असतो?
- (२) तहसीलदारावर कोणती जबाबदारी असते?
- (३) न्यायव्यवस्थेच्या शिरोभागी कोणते न्यायालय असते?
- (४) कोणकोणत्या आपत्तींची पूर्वसूचना आपल्याला मिळू शकते?

२ जोड्या जुळवा.

अ गट	ब गट
(अ) जिल्हाधिकारी	(१) तालुका दंडाधिकारी
(आ) जिल्हा न्यायालय	(२) कायदा व सुव्यवस्था राखणे
(इ) तहसीलदार	(३) तंटे सोडवणे

३ खालील मुद्द्यांवर चर्चा करा.

- (१) आपत्ती व्यवस्थापन
- (२) जिल्हाधिकाऱ्यांची कामे

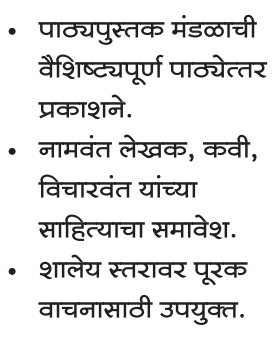
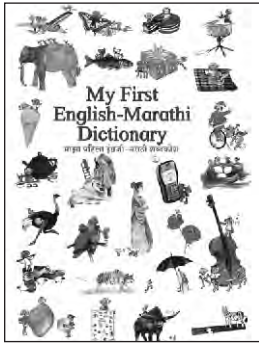
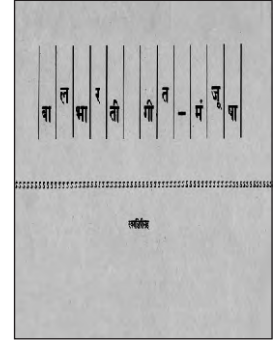
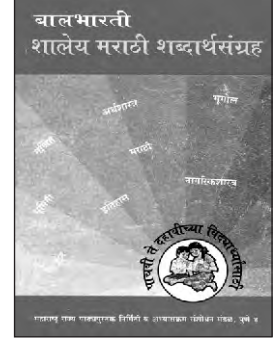
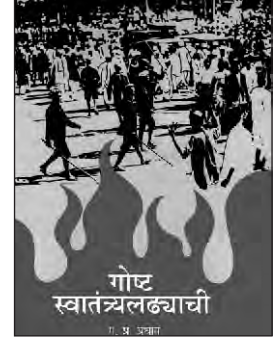
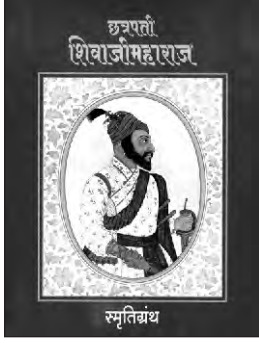
४ तुम्हांला यांपैकी कोण व्हावेसे वाटते व का ते सांगा.

- (१) जिल्हाधिकारी
- (२) जिल्हा पोलीस प्रमुख
- (३) न्यायाधीश

उपक्रम

- (१) आपल्या नजीकच्या पोलीस ठाण्यास भेट देऊन तेथील कामकाजाविषयी माहिती मिळवा.
- (२) विविध आपत्ती, त्याविषयी घ्यायची खबरदारी व महत्त्वाचे दूरध्वनी यांचा तक्ता तयार करून वर्गाच्या दर्शनी भागात लावा.
- (३) नववर्षानिमित्त जिल्हाधिकारी, जिल्हा पोलीस प्रमुख, जिल्हा मुख्य न्यायाधीश यांना शुभेच्छापत्र पाठवा.

- पाठ्यपुस्तक मंडळाची वैशिष्ट्यपूर्ण पाठ्येत्तर प्रकाशने.
- नामवंत लेखक, कवी, विचारवंत यांच्या साहित्याचा समावेश.
- शालेय स्तरावर पूरक वाचनासाठी उपयुक्त.

पुस्तक मागणीसाठी www.ebalbharati.in, www.balbharati.in संकेत स्थळावर भेट द्या.

साहित्य पाठ्यपुस्तक मंडळाच्या विभागीय भांडारांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहे.

ebalbharati

विभागीय भांडारे संपर्क क्रमांक : पुणे - ☎ २५६५९४६५, कोल्हापूर - ☎ २४६८५७६, मुंबई (गोरेगाव) - ☎ २८७७९८४२, पनवेल - ☎ २७४६२६४६५, नाशिक - ☎ २३९५५११, औरंगाबाद - ☎ २३३२७७९, नागपूर - ☎ २५४७७९६/२५२३०७८, लातूर - ☎ २२०९३०, अमरावती - ☎ २५३०९६५

ग्रामसभा

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.
इतिहास व नागरिकशास्त्र इ. ६ वी (मराठी माध्यम) ₹ ३७.००